

Сондай-ақ, арқа диалектнинг Мойнак сөйлесиминде ҳазирги қарақалпақ адабий тили ҳам оның басқа диалект, сөйлесимлеринде улыўма ушыраспайтуғын жуп сөз түріндеги диалектизмлер бар: *қалтыратпа-дирилдетпе* (азанғы саат 10-11 шамасында писирилетуғын аўқат, Мойнак). Аўызеки сөйлеу тилинде буны сәскелик дейди. Гүртиги өз алдына бөлек суўда, ал дузлығы бөлек қазанда писирилип таярланған аўқат түри Шоманай сөйлесиминде *бөлек-салақ* деп аталып жуп сөз түрінде қолланылады.

Бириккен (сөзлердин биригиуинен пайда болған) диалектизмлер.

1) Атлық+атлық түрінде: *суўбөрек* (гөш бөрек, Шоманай), *суўманты* (гөш бөрек, Бозатаў), *уўызбөрек* (жаңа туўған сыйыр сүтинен исленген аўқат, Қараөзек), *баскес* (қуўырдақ, қамырды кеспастай етип кесип, кептирип қойып қуўырады).

Жаңа туўған сыйыр сүтинен гүриш салып таярланатуғын аўқат өзбек тилининг диалектлеринде *увузаш-огиззош* делинеди. *Увузаш* әлбетте, қонсыларға тарқатылады [4:210].

Сондай-ақ, Кегейли, Халқабат районларында жасайтуғын халықтың аўызеки сөйлеу тилинде қарақалпақ тилининг басқа диалект хэм сөйлесимлеринде ушыраспайтуғын *қатымнамдық* диалектизми қолланылады. Бундай диалектизмлер усы аймақта жасайтуғын халықтың аўызеки сөйлеу тилининг өзіне тән өзгешелигин көрсетеди. Мысалы: Жүери унды былғап писирип жейсең. Қуры суўға былғай берсең. Бетине сарымай саласаң. Сөйтип *қатымнамдық* жейтуғын едик.

Бизиң пикиримизше бул диалектизм қарақалпақ тилиндеги *қатыбылдамдық* (жүерининг унын суўға қайнатып писирилетуғын аўқат) сөзининг диалектте фонетикалық өзгешелик пенен қолланылыуы деп ойлаймыз.

Сондай-ақ, хәр қандай тил хэм оның диалектлерине басқа тиллерден сөзлер өзлесип отырады. Қарақалпақстан республикасында өзбек, қазақ, түркмен, орыс, татар хэм т.б. миллет ўәкиллери жасайды. Олар жергиликли қарақалпақ халқы менен бирге араласып жасауының нәтижесинде отырықшы

халықтың тилине қонсылас отырған халықлардың тилинен сөзлер өзлеседи. Диалектте өзлескен бундай аўқат атамалары: 1) улыўма өзгериске ушырамай сол турысында қолланылады: *мәшкүширик* (мәшаба, Қанлыкөл), *мәшқорда* (мәшаба, Хожели), *нарын* (нарын, Қоңырат), *ханым* (нарын, Кегейли), *ханым* (орама, Қараөзек, Қанлыкөл), *лагман* (нарын, Шымбай), *лагман* (нарын, Шоманай), *манпара* (орама, Нөкис район), *сул* (мәшаба Тахтакөпир, Қараөзек), *пияла* (нан сорпа, Мойнак); 2) қурылысы жағынан бириккен сөз түріндеги бундай өзлестирмелер диалектте фонетикалық өзгешеликлер менен қолланылады: *бесбармақ* (қарақалпақ адабий тилинде гүртик, өзбек тилинде *бешбармақ*) диалектте ш сеси с сесине алмасқан; 3) бул өзлестирмелер улыўма өзгериске ушырап, диалектте тән өзгешеликлер менен қолланылады. Диалектте басқа тиллерден өзлескен бундай сөзлерди жергиликли халық өзлерининг айтыуына аңсат, жүдә эпийайы хэм айтыўға қолайлы етип пайдаланады. Мысалы: *шалаң сорпа* (вермишель сорпа, Тахтакөпир), *лагман сорпа*.

Лагман - қамырды узын етип созып, жиңишке етип кесип таярланады. Бул аўқат аты тийкарынан, қытайша *ляньмян*, *лян-суўық*, *мян-қамыр* мәнисин аңлатқан [4:206].

Биз қарақалпақ тилининг арқа диалектинде қолланылатуғын аўқат атамаларын қурылысы бойынша таллап төмендегидей жуўмаққа келдик. Аўқат атамалары өзининг қурылысы бойынша аффиксация хэм сөз қосылыуы усылы менен жасалады. Олардың жасалыуында -ма//ме, -па//пе аффикслери өнимли қатнасады. Соның менен бирге диалектлик сөзлер дара хэм қоспа сөз түрінде де ушырасады. Қоспа сөз түрінде келген диалектизмлер қолланылыуы жағынан өнимли. Олар қурылысы бойынша қурамлы, жуп хэм бириккен сөз түрінде келеди. Қурамлы сөзлер түрінде келген диалектизмлер қурылысына қарай атлық+атлық, атлық+атлық+атлық, атлық+дөренди атлық, дөренди атлық+атлық, дөренди атлық+дөренди атлық, келбетлик+атлық, келбетлик+дөренди атлық, фейил+атлық түрінде жасалады хэм диалектлик өзгешеликлер менен қолланылады.

Әдебиятлар

1. Дәўлетов А., Дәўлетов М., Қудайбергенов М. Ҳазирги қарақалпақ адабий тили. Морфемика. Морфонология. Сөз жасалыуы. Морфология. -Нөкис: «Билим», 2010.
2. Қарақалпақ тилининг түсіндірме сөзлігі. III том. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1984.
3. Прекеева А. Конимех қорақалпоқлари шевази. Филол. фанлари номз. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дисс. автореф. -Нукус: 2012.
4. Тўйчибоев Б., Қашқирли Қ. Зоминнинг тил қомуси. -Тошкент: «Akademnashr», 2012.

РЕЗЮМЕ

Мақолада қарақалпоқ тили шимолий диалектида қўлланилган озиқ-овқат атамаларининг тузилиши бўйича турлари таҳлил этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются виды продуктов-питания классифицированные по структуре употребляемые в Северном диалекте Каракалпакстана.

SUMMARY

The article deals with classification of food types based on structure which is used in northern dialect of Karakalpakstan.

К.СУЛТАНОВТЫҢ «АҚДӘРЯ» РОМАНЫНДА ГИДРОНИМЛЕРДИҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҰЫ

Г.Ж.Мамбетова – филология илимлери бойынша философия докторы
Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: гидроним, сув объекти, апеллатив, этимология, мотивацион номинация.

Ключевые слова: гидроним, водные объекты, апеллатив, этимология, мотивационная номинация.

Key words: hydronym, water bodies, appeal, etymology, motivational nomination.

«Ақдәрья» романында Мойнак районы балықшылары турмысы, усы кәсип ийелери, олардың ўатандарлық урыс жылларындағы хызметлери ҳаққында сөз этилген. Сонлықтан да, романда теңиз бойы балықшылары турмысы ҳаққында сөз болыуы менен бирге, Арал теңизи хэм оның этирапындағы көллер, суў аңғарлары ҳаққында да гәп айтылған. Бул суў объектлери атамаларында теңиз этирапында күн кеширген қарапайым халықтың олардың көринисине, суўдың дәмине, суў бойындағы жетистирилетуғын егинлерге қатнасына,

суўдың ағысының ямаса түр-түсининг көринислерине қарай уксатыўлар арқалы атағанын аңлау мүмкин.

Ийинде жарты қапшық толы жүги бар, жасы 50 лер шамасындағы бир киши менен жас өспирим жигит екеуи муздың ортасындағы соқпақ жол менен тал түсте *Зайырдың* тусына келе берди [3:10]. Ажар *«Қәлиөзек»* тен ғабырыспай өтти. Деген менен, бул қуўаныш узакқа бармады. *«Байнияз»* өзектен бир шығанақ айланған жерде артқы шана тоқтап қалды. Бул хаўлығы сезими *«Қәлиөзек»* ке жакынласа келе үдей берди [3:113-114].

Бул мысалларда гидронимлер ер адам исимлери менен аталған. Яғный, жергиликли турғынлардан бири сыпатында тарийхта жасап өткен, сол суў объектинин қазылыў жумысларына басшылық еткен яки сол аймақта халыққа пайдайлық пенен хызмет еткен ел азаматларының исимлери усы сыякы жер-суў атамаларына көшкен. Екиншиден, бул адамлардың исимлери менен гидронимлердің аталыўы арқалы халық ядынан өшпей жасап келмекте. Бул тәрәпине итибар қаратсақ, гидронимлердің аталыўында миллий қадириятлық уғымлар, ел перзентлеринин исимлеринин ўақытлар өтсе де халық тилинде жасаўын, бийкардан бийкарга өшип, умытылып кетпейин де аңлаймыз.

«Ақдәрәя» романында «Арал» теңизи атамасы бир неше жерде ушырасады.

Әмиўдәрәя менен *Арал теңизи* әсирлер бойы алтын балығы менен аты шығып киятыр [3:59]. Нағыз *Аралдың* толқынында туўылған жигит [3:13]. *Арал теңизиниң* жигити болғаныма сонда риза болдым. *Әмиўдәрәяның* аржақ-бержағына жаста талай жүзип шығып, суўда «көк жон» балықтай жүзетуғынымды билемен [3:12].

Арал сөзиниң этимологиясы ҳаққында пикир жүриткенимизде, көбинесе түркий тиллерде «Арал» атаў мәнисти де аңлатады. Қазақ тил билиминде Г.Қ.Қоңқашбаев: «Арал – атаў, еки дәрәя аралығы мәнисинде түркий хәм моңғол тиллеринде сөйлейтуғын көплеген аймақларға таралған сөз» - деп пикир билдиреди [1:5].

Ал, Э.В.Севоротян: «арал, аруз, арыг, арық сөзлери ар сөзине барып тақалады. Венгер тилинде ар – ағыс, шағатай тилинде суў деген мәнисти билдиреди деп көрсетип, арал – ар – айырыў, айырып таслаў феийл ҳәрекет мәни аңлататуғын сөз бенен қатнаслы екенлигин көрсетеди [2:67]. Демек, бул илимий пикирлер арқалы, илимий этимологияға сүйенсек хәм романда К.Султановтың атап көрсеткениндей, Арал атамасы теңизге жакын дәуірлерде қойылмаған, яғный узақ әсирлер естелиги.

«Ақдәрәя» романында суў объектеринин көринисине қарай аталыўына төмендегилерди мысал ретинде келтириў мүмкин. Мысалы: - «Домалақ» тан балық шығыпты! – деп аўыл шуў ете қалды. «Домалақ» қа салған нәретелери қалай болды екен деп ақыл- хуўшы сол көлде [3:66-68]. «Есберген шығанақ» тан айналған жерде издеги баржы ағыс пенен кеселеп дәрәяның жағасына соқты [3:15].

Дәслепки мысалда көлдің сыртқы көринисинин дөңгелеклиги, домалақлығына қарай аталыўы нәзерде татылса, ал екинши мысалда суў объекти адам атамасы менен аталыўына қосымша шығанақ апеллятив арқалы да билдирилген. Шығанақ адамның қол мүшеси бөлимлеринин биринин атамасы. Суў объектинин адам шығанағына ұсап бурып, сәл қыйсықлаў көринисине ұқсатылып усылай атама берилген.

Ал, суў объектери этирапында инсан қол мийнети менен бир қатар өсимликлердин, терек түрлеринин егилиўи ямаса олардың тәбийий халда көгеріўине де қатнаслы атамаларды ушыратыўға болады. Мысалы: - Мениң келгендеги хызметим, «Шылымкөл» ге еки-үш шана менен онлаған бала жиберип, балық алдырсаң деп келдим. Хожаниязов сол күни онлаған оқыўшыны қапталына ертип, «Шылымкөл» ге қарай кетти [3:241]. Жамиланың төркин журты «Талжап» бойында еди [3:23].

Бул мысаллардан биринши мысалда көл этирапында аўыл адамларының шылым атызлары болғанлығын, оны егип жетистирип, күн-көрис ушын саўда сатықта өним ретинде пайдаланғанлығын билсек, екинши мысалда жаптың бойында тал терегиниң көпше өсиўи итибарға алынып атама берилген.

Роман тилинде бир қатар гидронимлердин адам ис

керлигине қатнаслы атама берилгенлигин, белгили ўақыяларға байланыслылығын көриўге болады. Мысалы: «Қазанкеткен» нен кешлетип шығып едим. Жолда адасып Зайырға жете алмай киятырман. Үй Таллық бойында еди [3:41]. «Дәўкемпир» бойынан жыңғыл алдырып, нәрте соқтырып атырман [3:79].

Халықлық этимологияда «Қазанкеткен» гидроними атамасына байланыслы үлкен арнаның еки тәрәпинде үлкен еки аўыл татыў жасап, еки аўылға бир мереке қазан болған. Олар мерекелеринде усы үлкен қазаннан аўқат писириўде, көпшиликке аўқат таярлаўда бир-биринен қазан алысып, берискен. Бир күни усы еки аўыл теңдей пайдаланып отырған қазанды екинши аўылға суўдан ығызып алып өтип атырған ўақытта, қазанды ийрим, ағыс алып кетеди. Усы ўақыяға қатнаслы суў объекти «Қазанкеткен» деп аталады деген пикирлер бар. Ал «Дәўкемпир» жап деп аталыўының баслы себеби, сол жаптың қазыў исинде ири, дәў турпатлы кемпир қазыўшыларға аўқат писирип берип, жаптың қазылыўына шын кеўилден хызметлери ушын жап усы кемпир хұрметине қойылған. Сондай-ақ, суў объектинин көринисине, реңине қарай аталыўы төмендеги мысалларда көринеди. Мысалы: «Дәўкемпир» ге Қадир гүзги қара суў менен келди [3:241]. «Қаратерең» менен «Сарыбас», «Үйсай» менен «Қаражар» көллеринен баспана таба алмай қуўылып шығып, енди «Жарық ұлтан», «Дәўкемпир», «Еркин», «Шақаман» көллерин паналаўға шықты [3:243]. Ақдәрәяға келсе, бәри бир екеўимизди де өлтиреди ғой [3:13]. «Ақдәрәя» сызылып ағып тур. [3:201]. Теңиздин ортасынан қарағанда алтын таўдай сарғайып, мунарланып, жарқырап көринетуғын жигердей қамыслы бул көлди балықшылар «Сарыбас» деп атыр еди [3:215]. Уйқыдан, аштан силейип сандалған Қадир таң қараңғысында «Қызыл жар» дың тусынан өтті [3:38].

К.Султанов бир қатар суў объектерин не ушын усылай атала берилгенлигине романда түсиник те берип өтеди. Сарыбас көлиниң неге булай аталғанынатеңиздин ортасында бойға өсип кеткен нар қамыслардың алтындай сап-сары болып жалтырап узақтан көзге түсиўине байланыслы. Көл ҳаққында Н.А.Баскаков «Бул термин тек түркий тиллерде емес, ал моңғол тиллери ушын да ортақ сыпатқа ийе хәм бул тилдеги «гол» варианты, «дәрәя, булақ», «батпақлыққа айланған көл» мәнилеринде қолланылады деп көрсетеди» [4:25].

Романда жазыўшы көпшилик суў объектеринин мотивациялық номинациясына шолыў жасап өткен, яғный, сол суў объектинин атамасының неге қатнаслы екенлиги көрсетилген. Мысалы, «Тентек» арнаның бойында дәслепки артель куралған жыллары ликбезде, оннан шала саўатлылар мектебинде хат таныған Ажар урыс басланғалы қайда жүрсе де газетаны бир ели қолынан түсирмейди [3:105]. Ырасын ким билсин, бир жыллары Ақдәрәяның аяғындағы усы өзек балықлы болғанлықтан халық оны «Қанлыөзек» деп атаған деседи [3:235]. Тентек арна гидрониминде арна суўының адамларға күш бермей, ырк бермей өз алдына ағыўы көринисине қарай аталған болса, ол Қанлыөзек гидроними этногидроним емес. Бул атама қанлы руўына, қәўим түсинигине байланыслы аталмаған. Өзек бойының тәбияты тоғайлы аңлы, өзекте қус хәм балықлардың көпшилигинен адамлар оннан азық ушын пайдаланғаны, күн көриске жаратқанлығы себепли өзектин балықлы, қанлы, олжалы хәм берекетли болыўына байланыслы усылай атама берилген.

Жуўмақлап айтқанда, көркем шығармаларда Қарақалпақстан гидронимлерине қатнаслы бай тарийхий, халықлық этимология дереклери бар. Бул өз гезегинде, илимий этимологияға бай, бахалы мағлыўматларды береді.

Әдебиетлар

1. Конкашпаев Г.К. Казахские народные географические термины. -Алма-ата: 1951. -С.5.
2. Севортян Э.В. Этимологический словарь терминов тюркских языков. – Москва: «Наука», 1974. -С.167.
3. Султанов К. «Ақдәрья» романы. –Нөкис: «Билим», 2018. 279-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада К.Султановнинг «Ақдәрья» романида гидронимларнинг тутган ўрни ҳақида сўз юритилиб, гидронимларнинг қўлланилиши илмий асосда баён этилган. Бир қатор гидронимлар бадий асарлар тилида персонаж ва қаҳрамонларнинг яшаш ўрнини англатиш учун қўлланилади. Мақолада сув объектлари атамаларининг семантикаси анализ қилинган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль гидронимов в романе К.Султанова «Ақдәрья» на научной основе анализируется использование гидронимов. Ряд гидронимов используется для указания места жительства героев и персонажа в произведении. В статье анализируется семантика наименований водных объектов.

SUMMARY

The article deals with the role of hydronyms in the novel «Aqdarya» by K.Sultanov and use of hydronyms is explained on the scientific basis. Some hydronyms are used to express the living places of personages and heroes in literary language. In the article it is analyzed semantics of names of earlier water objects.

ТҮРКИЙ ТИЛЛЕРИНЕ ОРТАҚ ЖӘМИЙЕТЛИК-СИЯСИЙ ЛЕКСИКА

А.Ш.Нажимов – филология илимлари бойынша философия докторы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мамлекетлик университети

Таянч сўзлар: ижтимоий, сиёсий лексика, қалпок, қорақалпоқлар, давлатчилик ёзма ёдгорлиқлар, терминология, тилнинг ривожланиш тарихи.

Ключевые слова: общественная, политическая лексика, калпак, черные клобуки, государственность, письменные памятники, терминология, история развития языка.

Key words: public, political vocabulary, kalpak, black hoods, statehood, written records, terminology, history of language development.

Жәмийетлик-сиясий лексиканың шығысы бойынша анализи қарақалпақ тили лексикасының тарийхый раўажланыўын үйрениўде, оның қәлиплесип хәм байыў ызамшылықларын ашып бериўде жәрдем береді.

Жәмийетлик-сиясий лексика узақ раўажланыў тарийхына ийе. Ең дәслепки мамлекетшиликке байланыслы сөзлер әйемге «Авесто» китабында ушырасады. Тарийхый қәлиплесиўи менен жәмийеттиң бул социаллық институты әсирлер даўамында раўажланып барған. Бул процесс, сөзсиз тилде әсиресе, оның тарийхый лексикасында өз көринисинен табады. Сол себепли де жәмийетлик-сиясий лексика түрли тиллерге тән болған сөзлерден дөрелиўи тәбийғый жағдай.

Дүньяда раўажланып өзгермейтуғын хеш бир нәрсе, хеш бир кубылыс жоқ, әсиресе, жәмийет, социаллық системаның өзгериўи көп өзгерислерге алып келеди, соның ишинде, тилимиз де өзгереді.

Жәмийетлик-сиясий лексика системасында өзлик қатламға тийисли сөзлер муғдары әдбий тилдеги жәмийетлик факторларға, мамлекетлик дүзимге, социаллық шараятларға, тарийхый өзгерислерге байланыслы толығып байып, раўажланып барады.

Түркий тиллерине тән болған сөзлердиң көпшилик бөлеги туўысқан тиллер ушын улыўмалық ямаса кең қатлам екенлиги мәлим. Соның ушын болса керек, тийкары түркий қатламға тән сөзлер улыўма түркий лексика, улыўма түркий қатлам түсиниклери астында анализ этиледі [1].

Түркий қәўимлериниң узақ даўам еткен қәлиплесиў хәм раўажланыў басқышларында пайда болған мамлекетлик басқарыў ислерине хәм жәмийеттиң хәр қыйлы қатламларын билдириўи сөзлер түркий жазба естеликлеринде сақланған [2].

VII-VIII әсирлерде жазылған Орхон-Енисей естеликлеринде дәслепки түрк қағанаты дәўириндеги мамлекетти басқарыў хәм лаўазымларды билдириўи қаған (КТм, 5), бег (КТб, 22), шад, хан, ел (Мог, 27), будун-халық (Тон, 9), йурт-ўатан (Тон, 19), балық-қала (Тон, 18), төрү-нызам, тамға (Кт, 532) туг-туў, байрақ (МШ, 33), қул (Мог, 36), күң-гүң (КТб, 7), қарағу-қараўыл (КТ, 34), уруғ-қәўим, урыў (КТ, 10), чыған-жарлы, шығай (КТ, 29) сөзлери жумсалған.

Ески уйғыр жазыўында жазылған «Алтун Ярүк» естелигинде табғач-қытай, балық-қала, шәхәр, бек-бек, ялаңғуқ азунлартақы-адамзат дүньясында, төрү-нызам, йумышчылар-хызметкерлер, ил-ел, түзунлар оғлу-қасылзадалар улы сөзлери жумсалған. XI әсирде

жазылған Махмуд Қашғарийдың «Девану-луғат ит-түрк» мийнетинде «Хан-түрклердиң ең үлкен баслықлары» (3,172), орда-шәхәр (1,291), ялуңқ-адам хәм басқа мақлұқлар (3,365), төрү-төре, ызам (2,25) тамға-шах хәм т.б. тамғасы (1,400), бек (1,321), бай (3,173), күң-кәнизек (2,87) гүң-шоры (3,433), кент-қала (1,188), бузун-халық (3,88), ел (1,79), ярлығ-қағанның буйрығы, хаты (3,49), байрақ (3,199), бой-қәўим, урыў (3,155), шығай-жарлы (3,257), Орду-Баласағун қаласы жанындағы бир шәхәрдиң аты (1,145) сөзлери жумсалған.

Юсуп Хас Хажибтиң «Қутадғу билик» шығармасында жәмийетлик-сиясий түсиниклерди билдиретуғын төмендеги сөзлер жумсалған: ел басы-журт басы, тамға, қазна, беглер беги, сөзши-елши, шығай-жарлы, ўәзир, бай, халқ, табғаш-қытай, нөкер, төрү-нызам. XIII әсирге тийисли Ахмед Югнакийдиң «Хибатул ҳақайық» шығармасында қараваши-қул, қул, халайық, халық, шығай-жарлы, пасбан-қараўыл, бузун-халық, бек, ел сөзлери жумсалған. Ахмед Яссаўий ҳикметлеринде «дийўана, шәкирт, қул, мамлекет, қәлендер, қазы, падишах, султан, шайық, муфты, мулла, ҳәким, дийқан» сөзлери ушырасады.

Хәзирги қарақалпақ тили жәмийетлик-сиясий лексикасында елиши сөзи басқа сөзлер менен дизбеклесип келип те қолланылады (толық ҳуқықлы елши, айрықша елши хәм.т.б.) Сондай-ақ, елши сөзинин мәнисин беретугын дипломат, консул, резидент, атташе сөзлери де тилимизде бир болыўына қарамастан, олар жәмийетлик-сиясий лексикада «елиши» сөзине қарағанда сийрек жумсалады.

Соның менен бирге, тилимизде елши сөзиниң аўыспалы мәниде жумсалыўы да гезлеседи. Бирақ, бул аўыспалы мәниде елши сөзи жәмийетлик-сиясий лексикаға хызмет етпейди. Мысалы: Наўрыз-бәхәр елиши. Бунда сөз мәнисин бир нарсениң хабаршысы, жаршысы деген мәнини билдириўге хызмет еткен.

Буйрық - жеке ҳәкимшиликке тийкарланған ҳуқықый ҳужжет. Белгили кәрхана яки басқа түрдеги шөлкем алдында турған тийкары хәм күнделикли ўазыйпаларды шешиўде қолланылады. Буйрық тийкары текстти тийкарлаўшы (кирисиў) хәм буйрық бөлимлеринен қуралады. Тийкарлаўшы (кирисиў) бөлиминде буйрықтан мақсет, шараятлар, себеплер көрсетиледи, тийкар етип алынған буйрық көрсетиледи (аты, номери, сәнеси жазылады). Қураллы Күшлерде баслықтың өз қол астындағыларға жазба яки аўызеки